

گذشتن

منتخب جلدهای لاکمی کتابخانه و موزه ملی ملک

مناسبت میلاد حضرت امام حسین (علیه السلام)

www.ketab.ir

۱۳۹۰

www.maleklibrary.org

www.malekmuseum.org

گذشن

(منتخب جلد‌های لاکي مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک)

ناشر:

مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک

زیر نظر:

سید محسن هاشمی ، رضا دبیری نژاد

تحلیل و تفسیر نقوش جلد‌ها:

مجید فداییان، مهلدی مقیسه، رامین مرآتی

توضیحات گل‌ها:

نوشاد رکنی

مدیر سری و عکسبرداری از آثار:

میلد محکمی

طراحی و اجرا:

کارگاه هنر ماه نو

ترجمه:

گلنار یارمحمد

چاپ و صحافی:

پدیده

ناظر چاپ:

عباس محبی

شمارگان: هزار و دویست نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: اول/تیرماه ۱۳۹۰

با همیاری:

آزاده جزئی، محمد حکمت، بهناز رضایی، محسن حقگو، روشنگ سعادتی

که دیگر ویژگی تبلیغ و بازاریابی ندارد و بسیاری مواقع مسئولیت معرفی کتاب نیز بر عهده آن نیست و حتی می توانیم بگوییم که جلد اگر چه برای کتاب ساخته و طراحی می شود اما گاه خود آن یک اثر هنری کامل است؛ اثری که نه تنها فرآیند تولید خاص خود را دارد بلکه مضامین ویژه ای برای آن در نظر گرفته می شود که دارای منظر نگاه مشترکی است و این نگاه مشترک از تجربه های متمادی هنرمندان و رسیدن به یک سنت و میراث هنری ناشی می شود. اگرچه برای اشتراک نقش مایه ها و سنت های هنری در جلد سازی لاکمی تعبیرهای مختلفی بیان شده است اما می توان منظر نگاه دیگری نیز برای تجلیل این آثار در نظر گرفت که عبارت از نسبت این آثار با صاحبان اثر است.

صاحب اثر بسیاری مواقع سفارش دهنده اثر هم هست. در این نسبت دیگر صاحب اثر نیاز به شناخت موضوع اثر از روی جلد ندارد. در این شرایط جلد اثری است که بیشتر از هر صفحه کتاب در معرض دید قرار دارد و اگر صفحات کتاب نقش خوانشی متن را بر عهده دارند جلد در پی خوانش نیست اما نقشی کمتر از آن ندارد و نسبت و ارتباطی دیگرگونه را با صاحب اثر که مخاطب آن است برقرار می سازد. جلد قبل و بعد از هر خوانش کتاب در برابر خواننده کتاب است از اینرو می توان آنرا مقدمه و مؤخره کتاب دانست، مقدمه ای که مخاطب را در ذهنیتی قرار می دهد که با آن ذهنیت به سوی خواندن متن می رود و پس از خواندن نیز باز همان ذهنیت آغازین را به یاد خواننده می آورد.

وقتی با یک اثر موزه ای روبرو می شویم می توانیم چند برخورد را با آن در پیش گیریم. یک برخورد آنست که هر اثر را صاحب یک پیام ثابت و مشخص بدانیم که متعلق به زمان، مکان و هنرمند خاص خودش است و تمام تلاشمان آن باشد که در آن زمان و مکان قرار بگیریم و به پیام آن هنرمند دست یابیم. برخورد دیگر آنست که اثر را بخشی از یک مجموعه و پیام بدانیم و از پهنه آن اثر به پیام نزدیک شویم؛ در این روایت نسبت بین آثار یک مجموعه پیام آن را تعیین می کند و چیدمان آن آثار روایتگر موضوع خواهد شد. اما برخورد سوم بر این باور است که هر اثر در نسبت با مخاطب خود به ایجاد برداشت و پیام می پردازد از آنجائی که موزه نهادی اجتماعی است که در زمان های مختلف با مخاطبان گوناگون روبرو است، پس آثار دارای برداشت های مختلف در نسبت با مخاطبان تعریف شده و هر مخاطب بر مبنای شرایط خود به درک معانی و برداشت آن می پردازد. امروزه بر این باوریم که درک هر اثر باید در زندگی مخاطب بتواند نقشی ایفاء کند تا اثر اهمیت لازم را برای حفظ و معرفی داشته باشد. از اینرو موزه باید منظری در برابر مخاطب قرار دهد تا مخاطب در برخورد با آن اثر بتواند تصویری از خویش و نسبت خود را در آن بیابد.

امروزه وقتی صحبت از جلد می شود آن را عنصری گرافیکی در خدمت معرفی، تبلیغ و حتی جذب افزونتر مشتری برای یک کتاب می دانند. اما وقتی قرار است به بازخوانی روایت تاریخی جلد در هنر ایرانی - اسلامی بپردازیم با تعریفی دیگرگونه رو به رو می شویم. تعریفی

پیدایش آثار لاکی بر روی چوب نیمه دوم قرن پانزدهم میلادی عنوان شده است و پس از آن یعنی در اواخر قرن پانزدهم میلادی آثار لاکی با پایه و اساس خمیر کاغذ به صورت مجموعه ای جلد لاکی در هرات ، در دربار حاکم تیموری ، سلطان حسین میرزا ساخته می شد. این جلدها قدیمی ترین نمونه های به جا مانده از آثار لاکی و در عین حال سرچشمه ی ویژگی های بسیاری شمرده می شوند. یکی از این ویژگی ها خمیر کاغذ است که به عنوان پایه ماشه ، هم در جلدهای اولیه و هم در آثار مختلف از قبیل قلمدان ها تولید می شد و در دوره های بعد مورد استفاده بوده و شامل صفحات کاغذ است که روی یکدیگر چسبانده می شوند. و با نقاشی های مختلف و با تذهیب تزئین شده و با جلای براق به نام «روغن کمان» پوشانیده می شد. این جلا نه فقط برای محافظت نقاشی بلکه برای تکمیل تزئینات مورد استفاده قرار می گرفت نقش آن در تأثیر زیباشناسانه ی کلی اثر به قدری مهم است که بدون درخشندگی قوی آن ، شیء فقط یک مقوای نقاشی شده به نظر می آید. تزئینات جلدهای لاکی ابتدا به لحاظ ترکیب رنگ های به کار برده شده تحت تأثیر نمونه های پیشین چینی بوده است ولی نمونه های چند رنگ سبک ایرانی به سرعت غالب شد. در اوایل قرن شانزدهم ساخت جلدهای لاک الکلی به شیوه هرات به دیگر مراکز ایران ، آسیایی و ترکیه انتقال یافت و در اواخر قرن این تکنیک ها در هند به کار گرفته می شد. زمینه جلدهای هرات سیاه است و اکثر نمونه های متأخر نیز دارای زمینه ای ساده به رنگ سیاه اند و طرح های اصلی، روی آن اجرا می شده است. ویژگی برجسته ی جلدهای لاکی دوره های بعد که در جلدهای اولیه هرات دیده نمی شود استفاده از نقوش انسانی است که به شیوه ی مینیاتور اجرا می شده است. ورود این نقوش به طرح های جلد کتاب احتمالاً در سال های آغازین سلطنت شاه طهماسب اتفاق افتاده است. نخستین آثار یافت شده در زمینه جلدهای لاکی از اواخر دوره تیموری در ایران

باب شد و در دوره قاجار به اوج شکوفایی رسید و مراکز اصلی آثار لاکی تابعی از مرکز حکومتی و محلی استقرار کتابخانه سلطنتی بود اما در دوره قاجار قطعاً بیشترین سهم در شیراز ، اصفهان و تهران بوده است. هنر نقاشی و خوشنویسی فارسی در کشورهای عثمانی، هند از آغاز قرن دهم هجری بر پایه هنر ایرانی بنیاد نهاده شده و تنها فرق آنها با هنرهای ایرانی این است که اندکی با حالات محلی امتزاج یافته است. جلدسازی و کار آراستن جلد (هنر سوخت و معرق) در دستگاه حکومتی بایسنقر میرزا (پسر شاهرخ میرزا) در مسیر تکامل قرار گرفته و به مرحله نوینی رسید. جلدهای بسیار نفیس ساخته شده در این دوران با همراهی و هنردوستی بایسنقر و تلاش بی وقفه استادان این فن ، شاهکارهای هنری زیادی را خلق کرد که امروزه در موزه های معتبر جهان نگهداری می شوند. هنرمندان مکتب تیموری (هرات) در کار طرح و نقش ، بیشتر از نقوش حیوانی (واقعی و افسانه ای) و مناظر خوش ترکیب الهام گرفته بودند. طرح های تذهیب (اسلیمی - ختایی) و نقش گره ، جایگاه خاص خود را در این نقش آفرینی ها داشتند. در قرن شانزدهم میلادی (دوره صفوی)، اقتدار سیاسی و فرهنگی حکومت از هرات به شیراز و تبریز منتقل شد و استادان دربار بایسنقر میرزا ، اصول و قواعد و روش های حاکم در زمینه هنر خود را به عصر جدید سپردند. در دوران صفوی ، استادان ، نقوش پرنده و منظره های طبیعی را نیز بر ترسیم های قبلی افزودند. هرچند نقش تذهیب و گره ، همچنان برتری خود را حفظ می کرد. شیوه های عملی کار نیز در این زمان دستخوش تغییر شد. در عصر زندیه و قاجار و اساساً اواخر حکومت صفوی در عرصه هنرهای ملی و سنتی ایرانی ، هنر جلدسازی آرام جای خود را به جلدهای روغنی و لاکی سپرد. و با رواج صنعت چاپ و جلدهای جدید لاکی ساخت جلدهای هنری سوخت نیز به پایان رسید.

برگرفته از:

جلدها و قلمدان های ایرانی - نگارگری - تألیف محمد تقی احسانی - جلد دوم کارهای لاکی - گردآوری دکتر ناصر خلیلی